

Bohdan Galster

Badania nad literaturą rosyjską pierwszej połowy XIX wieku w XXX-leciu Polski Ludowej

Studia Rossica Posnaniensia 7, 3-22

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HISTORIA LITERATURY

BOHDAN GALSTER

Poznań

BADANIA NAD LITERATURĄ ROSYJSKĄ PIERWSZEJ POŁOWY XIX WIEKU W XXX-LECIU POLSKI LUDOWEJ

Polska rusycystyka historycznoliteracka jako wyspecjalizowana dyscyplina naukowa powstała dopiero po drugiej wojnie światowej, w Polsce Ludowej. I chociaż wbrew dawniejszym twierdzeniom o świadomej izolacji kulturalnej od naszego wschodniego sąsiada zainteresowanie jego piśmiennictwem przejawiało się także podczas rozbiorów, nawet w najtrudniejszych i najbardziej dramatycznych okresach historii, o czym dzisiaj już dokładnie wiadomo z licznych prac poświęconych związkom literackim polsko-rosyjskim¹, to jednak prawdziwy rozkwit badań nastąpił w ostatnim trzydziestoleciu. Z punktu widzenia rozległości i efektywności naukowej są one wręcz nieporównywalne z dorobkiem dwudziestolecia międzywojennego. Znalazło to oczywiście również wyraz instytucjonalny: badania nad historią literatury rosyjskiej prowadzą dzisiaj wszystkie uniwersytety w Polsce (z wyjątkiem Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu) oraz większość wyższych szkół pedagogicznych wobec jedynej przed wojną katedry literatury rosyjskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim, którą kierował Waław Lednicki.

Sytuacja zmieniła się zresztą nie tylko w porównaniu z okresem międzywojennym, ale także w zestawieniu z pierwszą dekadą Polski Ludowej, gdy dopiero kładziono podwaliny pod rozwój rusycystyki. Oceniając jej stan pod koniec pierwszego dziesięciolecia powojennego, w artykule *Dziesięć lat rusycystyki literackiej w Polsce Ludowej* autorzy pisali:

„Wielka dziewiętnastowieczna literatura rosyjska znajdowała się w pierwszym dziesięcioleciu Polski Ludowej w centrum zainteresowania rusycystów polskich, głównie tłumaczy, a także krytyków i historyków literatury, dzięki czemu możliwe się stało rozpoczęcie pracy nad tomem polskich szkiców i rozpraw o klasykach literatury rosyjskiej.

¹ Zob. zestawienia bibliograficzne: B. Zawilska, *Materiały do polsko-rosyjskich stosunków literackich*. W: *O wzajemnych powiązaniach literackich polsko-rosyjskich*, pod red. S. Fiszmana i K. Sierockiej przy współudziale T. Kołakowskiego, Wrocław - Warszawa - Kraków 1969; także B. Białokozowicz, *Z dziejów wzajemnych polsko-rosyjskich związków literackich w XIX wieku*, Warszawa 1971 (aneks bibliograficzny).

Co prawda, nie zdobyliśmy się jeszcze na głębszą syntezę problemów literatury rosyjskiej tej wielkiej epoki. Rozsiane w prasie artykuły dotyczą przeważnie tylko wycinkowych zagadnień. Na razie z braku odpowiednich prac przygotowawczych trudno by było takie zadanie podjąć, nawet w formie ogólnego podręcznika².

Dzisiaj, po upływie dalszych lat dwudziestu, przytoczone słowa, stanowią świadectwo przebytej drogi, mają już tylko znaczenie historyczne, zarazem zaś są dowodem, że droga ta słusznie i właściwie została przed laty wytyczona. Ogłoszone drukiem rozprawy, studia i przyczynki naukowe złożyłyby się dzisiaj na wiele imponujących pod względem objętości tomów, a przecież nie wyczerpałyby całości dorobku badawczego, oprócz nich bowiem ukazało się także niemało prac monograficznych. Mamy wreszcie dwie syntezy dziejów literatury rosyjskiej³, z których pierwsza, bardzo obszerna, spotkała się z dużym uznaniem środowisk naukowych w kraju i za granicą⁴.

Przy spojrzeniu na rusycystykę polską z perspektywy historycznej wyraźnie widać, jak wielką drogę musiała ona przebyć od powojennych początków, by osiągnąć stan i poziom dzisiejszy. Równie wyraźny staje się też twórczy wkład włożony w jej rozwój przez badaczy wszystkich czynnych dzisiaj naukowo pokoleń — od najstarszego do najmłodszego, przede wszystkim zaś wyraziście rysuje się rola pierwszych po wojnie organizatorów naukowego życia rusycystycznego w ośrodkach uniwersyteckich Wrocławia, Krakowa i Warszawy. O wynikach ich pracy pedagogicznej świadczy dzisiejszy zestaw nazwisk autorów ogłoszonych drukiem prac rusycystycznych, wręcz nieporównywalny z nader skromnymi początkami sprzed lat trzydziestu.

Znaczna część tych prac dotyczy pierwszej połowy XIX wieku, a więc okresu powstawania nowożytnej literatury rosyjskiej i jej pierwszych wybitnych osiągnięć. Drogi dochodzenia do nich, aczkolwiek wielekroć już szczegółowo omawiane, nie zostały jeszcze dostatecznie zbadane — wiele istotnych pytań do dzisiaj pozostało bez odpowiedzi, stale zaś doskonaląca się wiedza o literaturze wysuwa wciąż pytania nowe.

Proces literacki początków stulecia przyciągał uwagę badaczy polskich niezwykłą dynamicznością, wyjątkową złożonością oraz niejednoznacznością

² S. Fiszman, M. Jakóbiec, *Dziesięć lat rusycystyki literackiej w Polsce Ludowej*, „Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego” 1954, nr 3, s. 64.

³ *Literatura rosyjska*. Układ i redakcja ogólna M. Jakóbiec, t. I - II, Warszawa 1970 - 1971; *Literatura rosyjska w zarysie*, pod red. Z. Barańskiego i A. Semczuka, Warszawa 1975.

⁴ Zob. np.: T. Ulewicz, *Nowa synteza polska dziejów literatury rosyjskiej*, „Ruch Literacki” 1971, nr 4; J. Dolanský, [rec.:] „Československa rusistika” 1971, nr 4; В. Н. Баскаков, *Коллективный труд польских ученых по истории русской литературы*, „Русская литература” 1972, № 3; Z. Folejewski, „Slavic and East European Journal” (1973) Vol. 17, No. 1.

ideową i artystyczną poszczególnych zjawisk. Polskie prace, dalekie jeszcze od wyczerpania całości zagadnienia, wniosły jednak pewną jasność do obrazu niezmiernie powikłanej sytuacji literackiej tych czasów. Częstkowe ustalenia, z których zresztą, co naturalne, część wymagałaby już ponownego sprawdzenia z punktu widzenia dzisiejszej wiedzy faktograficznej i dzisiejszych dyrektyw metodologicznych, stworzyły podatny grunt dla dalszych dociekań. Ich wynikiem winno się stać rozwiązanie najbardziej kontrowersyjnej kwestii: dróg kształtowania się romantyzmu rosyjskiego, a po latach zaniedbań stoi ona ponownie w centrum uwagi także rusycystów radzieckich⁵.

Pisano więc u nas o marginesowych, a jednak ważnych zjawiskach życia literackiego, jak powieść obyczajowa⁶, interesowano się romansem moralno-satyrycznym Bułharyna, upatrując jego źródła w literaturze polskiej⁷.

Jeśli zaś mówić o żywotności dziedzictwa oświeceniowego w literaturze początków XIX wieku — a jej przejawem była przecież m. in. wspomniana odmiana powieści — to najintensywniej z tego punktu widzenia badano twórczość Iwana Kryłowa. Obok popularnych artykułów na łamach prasy literackiej⁸ poświęcono jej kilka obszerniejszych studiów historycznoliterackich. Przede wszystkim więc zbadano estetyczne i literackie stanowisko poety, co pozwoliło na skorygowanie wielu utartych sądów o walkach literackich w początkach stulecia oraz dostarczyło nowych argumentów na rzecz dawniejszej koncepcji Jurija Tynianowa⁹. Dowiedziono więc, że związek bajkopisarza z Biesiadą Miłośników Słowa Rosyjskiego był organiczny, a nie przypadkowy, samą zaś działalność Biesiady ujęto historycznie, ukazując nie tylko jej wsteczny charakter polityczny, ale podkreślając także konstruktywne z punktu widzenia dążeń epoki pierwiastki jej programu literackiego. Pociągnęło to za sobą przewartościowanie ocen całego sporu między tzw. archaistami (właściwsze zresztą w tym wypadku wydaje się odstępianie od terminologii Tynianowa i określenie ich mianem tradycjonalistów) a nowatorami, a więc między skupionymi w Biesiadzie zwolennikami Szyszkowa

⁵ Zob. bibliografię radzieckich prac o romantyzmie za lata 1968 - 1972 zestawioną przez I. Usok. W: *К утопии русского романтизма*, Москва 1973.

⁶ J. Smaga, *Z dziejów rosyjskiej powieści obyczajowej pierwszego trzydziestolecia XIX wieku*. W: *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Wyższa Szkoła Pedagogiczna*. Z. 19. Filologia rosyjska, Kraków 1964.

⁷ Z. Skwarczyński, *Tadeusz Bułharyn a wileńskie Towarzystwo Szubrawców*, „Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Sprawozdania z czynności i posiedzeń naukowych” 1963, nr 8; tenże, „*Wiadomości Brukowe*” a pierwszy rosyjski romans moralno-satyryczny. W: *Z polskich studiów slawistycznych*, cz. 2, Warszawa 1963.

⁸ S. Pollak, *Iwan Kryłow — klasyk-bajkopisarz*, „Nowa Kultura” 1951, nr 39; tenże, *Wstęp*. W: I. Kryłow, *Bajki wybrane*, Warszawa 1951; B. Hertz, *O bajkopisarzach, bajkach i ich przekładach*, „Nowa Kultura” 1951, nr 50.

⁹ Ю. Тынянов, *Архаисты и Пушкин*. W: *Пушкин в мировой литературе*, [b. m. w.] 1926.

a karamzinistami zgrupowanymi w Arzamasię. Analiza procesu literackiego pozwoliła sformułować wniosek, że w owym okresie utożsamianie stanowiska politycznego z estetycznym jest pozbawione podstaw, że daleko było wówczas od jednoznaczności: postęp literacki wynikał niekiedy ze zjawisk o charakterze wyraźnie konserwatywnym, przeciwnicy literaccy zaś nierzadko bywali sojusznikami politycznymi (i odwrotnie)¹⁰. Analogiczne wnioski zostały ostatnio sformułowane w pracach radzieckich¹¹.

Szczegółowa analiza bajek Kryłowa doprowadziła do stwierdzenia najściślejszego, organicznego związku ich autora z klasycyzmem i Oświeceniem, co uwidoczniło się w wyrażonym w nich kodeksie etycznym, poglądach społecznych i politycznych, wreszcie zaś w języku, stylu, wersyfikacji. Ludowość Kryłowa i wszystkie najwartościowsze w perspektywie rozwojowej literatury rosyjskiej cechy jego bajkopisarstwa wyrosły z konserwatywności estetycznej. Jego dziewiętnastowieczną (w sensie chronologicznym) twórczość potraktowano jako jeden z ważkich dowodów na żywotność pierwiastków oświeceniowych w literaturze omawianej epoki¹². Do analogicznych wniosków doszedł również badacz poglądów Kryłowa na teatr¹³ i monografista jego komediografii¹⁴.

Rusycyści polscy nie zajęli się jeszcze rozwojem form dramatu rosyjskiego w początkach XIX wieku, kwestii tej bowiem nie wyczerpują wspomniane prace o dramaturgii Kryłowa ani luźne uwagi o Aleksandrze Szachowskim¹⁵. Także jedynym śladem zainteresowania twórczością Władysława Ozierowa są uwagi na marginesie wydania jego utworów¹⁶.

¹⁰ B. Galster, *Kryłow wobec walk literackich początku XIX wieku*, „Slavia Orientalis” 1960, nr 2.

¹¹ Zob. pr.: M. Г. Альтшуллер, *Литературно-теоретические взгляды Державина и „Беседа любителей русского слова”*. W: XVIII век. Сборник 8: Державин и Карамзин в литературном движении XVIII — начала XIX века, Ленинград 1969; tenże, „Слово о полку Игореве” в кругу „Беседы любителей русского слова”, Труды Отдела древнерусской литературы, т. XXVI: *Древнерусская литература и русская культура XVIII - XX вв.*, Ленинград 1971.

¹² I. Kryłow, *Bajki*. Przełożyli S. Kaczkowski, S. Komar, T. Łopalewski. Wstęp i komentarze opracował B. Galster, Wrocław - Kraków 1961 (Biblioteka Narodowa, seria II, nr 129).

¹³ T. Kołakowski, *Poglądy Iwana Kryłowa na teatr i sztukę dramatyczną*, „Slavia Orientalis” 1963, nr 2.

¹⁴ T. Kołakowski, *Dramaturgia Iwana Kryłowa*, Wrocław - Warszawa - Kraków 1968 (rozdział VI: Działalność dramaturgiczna Kryłowa w początkach XIX wieku).

¹⁵ T. Kołakowski, *Kilka uwag o teatrze rosyjskim (na marginesie Jewreinowa „Historii teatru rosyjskiego”)*, „Slavia Orientalis” 1959, nr 2 - 3; tenże, [rec.:] A. A. Шаховской, *Комедии. Стихотворения*. Вступительная статья, подготовка текста и примечания А. А. Гозенпуда, Ленинград 1961, „Slavia Orientalis” 1962, nr 3.

¹⁶ T. Kołakowski, [rec.:] В. А. Озеров, *Трагедии. Стихотворения*. Вступительная статья, подготовка текста и примечания И. Н. Медведевой, Ленинград 1960, „Slavia Orientalis” 1963, nr 1.

Rzucającym się w oczy zaniedbaniem jest niemal zupełne pominięcie problematyki związanej z twórczością Konstantego Batiuszkowa, rzadko jedynie wspomianej dla celów porównawczych. Jest to luka tym dotkliwsza, że bez wyraźnego określenia miejsca poety wobec prądów literackich epoki — a kwestia ta, bardzo sporna, wywołuje ostatnio wiele kontrowersji — nie uda się stworzyć ostrego obrazu powstawania i dziejów romantyzmu rosyjskiego.

Jeden wszakże aspekt zagadnienia już wyjaśniono: proza fabularna Batiuszkowa, reprezentowana przez nowelę *Priedstawa i Dobrynia*, zresztą słabą, bez reszty mieści się w preromantyzmie, przy czym w odróżnieniu od dotychczasowej praktyki badawczej, nazbyt dowolnie operującej tym terminem, podjęto pierwszą na gruncie rusycystyki polskiej próbę sprecyzowania pojęcia — w kategoriach strukturalnych i chronologicznych. Pociągnęło to za sobą dalsze konsekwencje, pozwoliło bowiem wyodrębnić z prozy sentymentalnej oraz z utworów przez niektórych badaczy uważanych za romantyczne nowelę preromantyczną, rozumianą jako ściśle określona struktura genologiczna, wniosło więc istotną korektę do dotychczasowych ustaleń typologicznych i do chronologii prądów literackich. Dzieje noweli dostarczają argumentów przemawiających za przesunięciem początkowej granicy romantyzmu rosyjskiego na lata 1822 - 1823¹⁷. Propozycje takie coraz częściej przewijają się zarówno przez prace polskie jak i radzieckie¹⁸.

Jeśli jednak w stosunku do prozy kwestia wydaje się rozwiązana przekonująco, o tyle zagadnienie preromantyzmu w poezji rosyjskiej wymaga dalszych badań szczegółowych. Proza fabularna wykazywała znaczne opóźnienie w stosunku do poezji, już więc choćby z tego względu — przecież nie jedyne — rozciąganie wniosków wypływających z dziejów gatunków prozatorskich na formy poetyckie nie jest możliwe.

Zważywszy zaś zdecydowaną dominację poezji w procesie literackim, która utrzymywała się aż do końca lat dwudziestych, dopiero bowiem w następnym dziesięcioleciu nastąpiła względna równowaga między poezją a prozą, staje się oczywiste, że konstruowanie ujęć całościowych, trafnie interpretujących najgłębszą istotę dokonujących się wówczas procesów, musi być poprzedzone szczegółową i dokładną wiedzą o dziejach poezji w pierwszych dwu dekadach XIX stulecia.

Obecnie wiedza ta jest nazbyt jeszcze wycinkowa i obejmuje właściwie tylko jedną, choć oczywiście ważną, strukturę poetycką: balladę. Opisowi tego gatunku poświęcono kilka artykułów, które poprzedziły — bądź uzupeł-

¹⁷ J. Henzel, *Zagadnienie preromantyzmu w prozie rosyjskiej*. (Nowela z lat 1794 - 1820). W: *Studia rusycystyczne z epoki romantyzmu*, Wrocław - Warszawa - Kraków Gdańsk 1973.

¹⁸ Zob. np.: А. Гуревич, *На подступах к романтизму*. (О русской лирике 1820-х годов). W: *Проблемы романтизма*, вып. 1, Москва 1967.

niły — monograficzne ujęcie jego dziejów¹⁹. Przynosząc wiele trafnych i interesujących ustaleń, nie dały one jednak przekonującej odpowiedzi na najistotniejsze pytanie, dotyczące literackiego stanowiska Żukowskiego, a kwestia ta, centralna przy budowaniu modelu romantyzmu rosyjskiego, ponownie przykuwa dzisiaj uwagę wielu badaczy. Upatrywanie w balladach Żukowskiego i Katienina, który Żukowskiemu przeciwstawił swoją realizację gatunku, zjawisk o charakterze przełomowym (oczywiście w duchu romantycznym) jest dyskusyjne. Uznanie autora *Ludmiły* za właściwego twórcę romantyzmu rosyjskiego wywołuje ostatnio liczne zastrzeżenia także wśród radzieckich historyków literatury²⁰.

Studia z dziejów rosyjskiej ballady romantycznej stanowią ważki wkład w badania nad literaturą omawianej epoki. Dowodzą one dojrzałości rusycystyki polskiej, która od ujęć cząstkowych, poświęconych bądź poszczególnym pisarzom, bądź też nawet tylko pewnym wycinkom ich twórczości, coraz częściej przechodzi do monografii przekrojowych. Taki zaś charakter mają również ogłoszone w prasie naukowej artykuły o dziejach rosyjskich almanachów literackich w latach 1794 - 1852, składające się na określoną całość²¹. Poświęcone jednej ze specyficznych i bardzo dla pierwszej połowy XIX wieku charakterystycznych form życia literackiego, przygotowują one grunt dla całościowego tych form ujęcia. Wzór takiego ujęcia stworzyli już historycy literatury polskiej²², analogiczną zaś pracę winni podjąć rusycyści.

Wielostronne badania objęły działalność literacką dekabrystów. Zaważyły

¹⁹ L. Suchanek, *Ballady Pawła Katienina. Z zagadnień ludowości poezji romantycznej*, „Slavia Orientalis” 1970, nr 1; tenże, *Od Osjana do Mérimée’go. O ewolucji gatunku ballady w twórczości Aleksandra Puszkina*, „Slavia Orientalis” 1973, nr 2; tenże, *Typy i formy balladowych opowieści. Ze studiów nad rosyjską poezją romantyczną lat czterdziestych*. W: *Studia rusycystyczne z epoki romantyzmu*, op. cit.; tenże, *Rosyjska ballada romantyczna*, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1974.

²⁰ Zob. np.: Л. Гинзбург, *О лирике*, Москва - Ленинград 1964, s. 23; А. Гуревич, op. cit.; И. М. Семенко, *Поэты пушкинской поры*, Москва 1970, s. 66. Kompromisowo ujął kwestię N. W. Izmajłow, określając Żukowskiego mianem „sentymetalnego romantyka” (zob. Н. В. Измайлов, В. А. Жуковский. W: *История русской поэзии в двух томах*, т. I, Ленинград 1968, s. 244) i tym samym częściowo nawiązując do klasycznej monografii Aleksandra Wiesielowskiego (А. Н. Веселовский, В. А. Жуковский. *Поэзия чувства и „сердечного воображения”*, Санкт-Петербург 1904).

²¹ W. Skrunda, *Rosyjskie almanachy literackie lat 1794 - 1852. Stan badań. Zarys historii. Edycje lat czterdziestych*, „Slavia Orientalis” 1970, nr 1; tenże, *Rosyjskie almanachy literackie lat 1794 - 1852. Dwie koncepcje: encyklopedyzm i monografizm*, „Slavia Orientalis” 1971, nr 2; tenże, „Okazjonalność” rosyjskich almanachów literackich, „Przegląd Humanistyczny” 1971, nr 1; tenże, *Od „encyklopedyzmu” do „monografizmu”*. (*Almanach rosyjski na przełomie lat trzydziestych-czterdziestych XIX wieku*), „Przegląd Humanistyczny” 1972, nr 3.

²² J. Kamionkova, *Życie literackie w Polsce w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa 1970.

na tym przede wszystkim ich kontakty z Towarzystwem Patriotycznym oraz tradycja mickiewiczowska — osobiste powiązania poety z rewolucjonistami rosyjskimi i jego wypowiedzi o dekabrystach w wykładach paryskich. Prac ściśle historycznych przegląd niniejszy oczywiście nie uwzględni — samo ich wyliczenie zajęłoby zbyt dużo miejsca.

Wydano obszerny wybór pism dekabrystów poprzedzony wyczerpującym wstępem²³, ogłoszono studium o *Wojnarowskim* Rylejewa, nasycone mnóstwem szczegółów biograficznych i danych faktycznych, lecz skromniejsze w analizie i wnioskach historycznoliterackich²⁴, opracowano ponadto wiele przyczynków i artykułów o związkach Rylejewa z literaturą polską. Dwaj czołowi przedstawiciele literatury dekabrystowskiej — Rylejew i Biestużew-Marliński — doczekali się opracowań monograficznych, poprzedzonych studiami ogłaszanymi w prasie naukowej²⁵.

W monografii działalności literackiej Rylejewa²⁶ twórczość poety ujęto z punktu widzenia jej związków z prądami estetycznymi i ideowymi epoki, dając próbę określenia jej odniesień do ścierających się i nakładających się wzajemnie na siebie klasycyzmu, neoklasycyzmu, sentymentalizmu i romantyzmu. Przeprowadzając analizę liryki, epiki poetyckiej oraz wypowiedzi krytycznoliterackich Rylejewa podkreślono bardzo silne związki poety z tradycjami klasycyzmu rosyjskiego. Przywołując zaś materiał porównawczy, zestawiając utwory Rylejewa z twórczością Dierżawina, Batuszkowa, Żukowskiego, Wiaziemskiego, Puszkina, przedstawiono najistotniejsze rysy indywidualności twórczej Rylejewa oraz sformułowano wniosek, że stanął on dopiero u progu romantyzmu, że cech dojrzałego romantyzmu, ku któremu wyraźnie zmierzał, nie zdążył rozwinąć. Jest to więc dość istotna korekta wprowadzona do obrazu romantyzmu rosyjskiego.

Książka o nowelistyce Aleksandra Biestużewa²⁷ jest pracą szczególnie wartościową. Podejmując analizę wczesnych opowiadań pisarza i krytyka, zestawiając je z tradycją rodzimą i obcą, autor przedstawił zgoła nowe pro-

²³ *Dekabryści*. Przełożyła S. Bórska. Opracował i wstępem opatrzył H. Batowski, Wrocław - Kraków 1957 (Biblioteka Narodowa, seria II, nr 106).

²⁴ K. Rylejew, *Wojnarowski*. W przekładzie W. Syrokomli (Kondratowicza). Przekład uzupełnił W. Słobodnik. Wstępem i komentarzem opatrzył L. Gomolicki, Wrocław 1955 (Biblioteka Narodowa, seria II, nr 98).

²⁵ B. Galster, *Powieść poetycka Rylejewa*, „Slavia Orientalis” 1961, nr 1; tenże, *Przełom poetycki Rylejewa*, „Slavia Orientalis” 1961, nr 2; J. Henzel, *Uwagi o genezie nowel historycznych Aleksandra Biestużewa*, „Slavia Orientalis” 1963, nr 3; tenże, *Nowela „Roman i Olga” Aleksandra Biestużewa a tradycja karamzinowska*. W: Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Wyższa Szkoła Pedagogiczna. Z. 19, op. cit.

²⁶ B. Galster, *Twórczość Rylejewa na tle prądów epoki*, Wrocław - Warszawa - Kraków 1962.

²⁷ J. Henzel, *Proza Aleksandra Biestużewa-Marlińskiego w okresie petersburskim*, Wrocław - Warszawa - Kraków 1967.

pozycje interpretacyjne, które zasadniczo zmieniają ocenę roli, jaką Biestużew odegrał w dziejach prozy rosyjskiej. Ukazał więc go nie jako zwolennika i kontynuatora, lecz jako antagonistę Karamzina. Zawarte w pracy ustalenia pozwoliły ponadto odciąć nowelistykę Biestużewa od „powieści gotyckiej” typu utworów Anny Radcliff i związać ją ze scottowskim typem narracji. Tak więc stwierdzono, że nie Zagoskin i Łażecznikow, lecz właśnie Biestużew-Marliński w petersburskim okresie swej twórczości stał się w Rosji właściwym twórcą nowoczesnej prozy literacko-historycznej.

Zainteresowanie nowelą Biestużewa zapoczątkowało nie ukończone jeszcze badania nad dziejami tego gatunku w literaturze rosyjskiej, znajdując wyraz we wspomnianym już studium o noweli preromantycznej oraz w pewnych uwagach typologicznych²⁸.

W związku z problematyką przełomu romantycznego w Rosji zajęto się odrębnie programem estetyczno-literackim dekabrystów, a kwestia ta jest żywo dyskutowana w nauce radzieckiej²⁹. Stwierdzając w poglądach teoretycznych dekabrystów obecność licznych konstrukcji racjonalistycznych właściwych wiekowi Oświecenia, a w ich praktyce poetyckiej dostrzegając ściśle związki z klasycyzmem, sformułowano wniosek, że stanowili oni typowo przejściową formację literacką między klasycyzmem a romantyzmem³⁰.

Przedmiotem obszernego studium była również klasyczna komedia Aleksandra Gribojedowa *Mądremu biada*. Zarysowano w nim ciekawy obraz życia poety, z prawdziwym znawstwem i wielką skrupulatnością przytoczono bogaty materiał faktograficzny, dając w rezultacie wyczerpującą informację nasyconą wieloma konkretnymi szczegółami, zwłaszcza biograficznymi i rzeczowymi. Omówiono także najważniejsze problemy związane z dziejami komedii i jej interpretacją. Mniej uwagi poświęcono jednak problemom estetycznym, zwłaszcza bardzo w tym wypadku istotnej kwestii stosunku Gribojedowa do sporów językowo-stylistycznych³¹.

Na tle omówionych prac dość skromnie rysuje się polska puszkinologia. Postacią twórcy rosyjskiej literatury narodowej interesowano się przede wszystkim w aspekcie jego związków z Mickiewiczem i poza tę tradycyjną

²⁸ J. Henzel, *O niektórych odmianach gatunkowych noweli rosyjskiej końca XVIII i pierwszej połowy XIX wieku*. W: Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Wyższa Szkoła Pedagogiczna. Z. 34, Kraków 1970.

²⁹ Zob. np.: А. Гуревич, *Романтики или „классики”?* (Заметки о поэзии декабристов), „Вопросы литературы” 1966, nr 2; Р. Ф. Юсуфов, *Русский романтизм начала XIX века и национальные культуры*, Москва 1970; И. М. Семенко, op. cit., s. 153 - 180.

³⁰ B. Galster, *O romantyzmie dekabrystowskim*. W: *Slawistyczne studia literaturoznawcze poświęcone VII Międzynarodowemu Kongresowi Slawistów*, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1973; Б. Гальстер, А. Семчук, *О некоторых проблемах теории декабристского романтизма*. W: *Романтизм в славянских литературах*, Москва 1973.

³¹ А. Грибоедов, *Mądremu biada*. Przełożył J. Tuwim. Wstępem i objaśnieniami opatrzył W. Jakubowski, Wrocław - Kraków 1960 (Biblioteka Narodowa, seria II, nr 124).

dla polskiej historii literatury problematykę przez długi czas nie wykraczano. Dopiero lata ostatnie wskazują, że i w tej dziedzinie dokonały się istotne zmiany.

Jubileuszowy rok 1949 przyniósł wiele artykułów okolicznościowych, zarejestrowanych w bibliografii Mariana Toporowskiego³², które wszakże poza nielicznymi wyjątkami trudno rozpatrywać jako rzeczywisty wkład w badania nad życiem i twórczością poety. Nieco później opublikowano w wydaniu książkowym zbiór artykułów o Puszkynie, ale ma on jedynie względną wartość informacyjną³³. Ukazały się również dwa ciekawe szkice biograficzne, ogłoszone uprzednio jako wstępy do kolejnych wydań utworów Puszkina³⁴, oraz artykuł rocznicowy, który w sposób tradycyjny omawiał kształtowanie się puszkiniowskiego realizmu³⁵. Nawet Waław Lednicki, czołowy puszkiniolog polski okresu międzywojennego, w publikacjach emigracyjnych w zasadzie powtarzał (w angielskiej wersji językowej) swoje dawniejsze prace³⁶, uzupełniając je niewielkim przyczynkiem poświęconym *Nocom egipskim*³⁷. Historyków literatury wyraźnie więc wyprzedzili tłumacze i edytorzy.

Ostatnio wszakże dysproporcja ta zaczęła się zmniejszać. Omówiono więc rolę Puszkina w ruchu czasopiśmienniczym³⁸, zreferowano dzieje badań nad *Jeźdźcem miedzianym*³⁹, w świetle historiozofii Puszkina zinterpretowano wiersz *Do hr. Olizara*⁴⁰, poczyniono także pewne obserwacje teoretyczne nad relacją między rytmem a semantyką w tekstach poety⁴¹, przede wszystkim zaś gruntownie zbadano Puszkiniowską realizację gatunku ballady⁴². Są to co prawda również tematy wycinkowe, których podjęcie nie upoważniałoby do mówienia o zauważalnej aktywizacji puszkiniologii polskiej, gdyby nie ogłoszono

³² M. Toporowski, *Puszkini w Polsce. Zarys bibliograficzno-literacki*, Warszawa 1950.

³³ L. Gomolicki, *Wielki realista Aleksander Puszkini*, Warszawa 1953.

³⁴ M. Toporowski, *W cieniu „Jeźdźca miedzianego”*, Warszawa 1959; tenże, *Geniusz i caryzm. Rzecz o Puszkynie*, Warszawa 1971.

³⁵ W. Jakubowski, *Droga Puszkina do realizmu*, „Pamiętnik Słowiański” 1950, t. II.

³⁶ W. Lednicki, *Pushkin's Bronze Horseman*, Berkeley and Los Angeles 1955; tenże, *Bits of Table Talk on Pushkin, Mickiewicz, Goethe, Turgenev and Sienkiewicz*, The Hague 1956; tenże, *Russia, Poland and the West*, New York [b.r.w.].

³⁷ W. Lednicki, *Czemu Puszkini nie skończył „Nocy egipskich”*. W: *Studi in onore di Ettore Lo Gatto e Giovanni Maver*, Roma 1962.

³⁸ J. Henzel, *Puszkini a czasopiśmiennictwo rosyjskie lat dwudziestych i trzydziestych XIX wieku*, „Język Rosyjski” 1960, nr 2.

³⁹ J. Litwinow, *Wokół dyskusji o „Jeźdźcu miedzianym” A. Puszkina*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Filologia Rosyjska” 1964, z. III.

⁴⁰ A. Dworski, „Do hr. Olizara” A. Puszkina. *Próba interpretacji*, „Slavica Wratislaviensia” 1971, z. 2.

⁴¹ J. Faryno, *К вопросу о соотношении ритма и семантики в поэтических текстах (Пушкин, Евтушенко, Цветаева)*, „Studia Rossica Posnaniensia” 1971, z. 2.

⁴² Zob. wymienione prace L. Suchanka (przyp. 19).

szone równoległe z nimi bądź nieco później studia o centralnych utworach poety, a także rysujące się w nieco dalszej perspektywie rozprawy doktorskie twórczości Puszkina poświęcone.

Tak więc gruntownego studium, poprzedzonego artykułami na łamach prasy naukowej⁴³, doczekał się *Jeździec miedziany*, najbardziej zagadkowy spośród wszystkich utworów Puszkina, które wyróżniają się klasyczną jasnością i klarownością. Raz jeszcze dowiedziono, że istoty poematu nie da się uchwycić w oderwaniu od III części *Dziadów* Adama Mickiewicza. Analiza historyzmu *Jeźdźca miedzianego*, postaci bohatera, a także języka i stylu pozwoliła sformułować wniosek, że w trakcie polemiki z Mickiewiczem Puszkini wypowiedział nie raczej przeciwstawne racjom poety polskiego, jak ujmowała to dawniejsza historia literatury (np. Tretiak, Lednicki), lecz po prostu racje inne. Nowe odczytanie zasadniczego sensu ideowego utworu sprowadzić można do tezy, iż zawiera się on nie w przeciwstawieniu zasady ogólnej pierwiastkowi indywidualnemu, jak twierdził Bieliński, do którego sądów nawiązywali później liczni historycy literatury⁴⁴, lecz upatrywać go należy w podjęciu sporu o Rosję, o jej przyszłość — poeta pragnął ją widzieć wielką i ludzką zarazem⁴⁵.

Spośród najwybitniejszych dzieł Puszkina także *Eugeniuszowi Onieginowi* poświęcono rozprawę, która w istocie stanowi zwięzłą monografię utworu, dążącą do wyjaśnienia problemów wagi zasadniczej. Zawiera więc ona nie tylko opis struktury poematu, ale usiłuje też dociec, jakie czynniki ją ukształtowały, oraz odpowiedzieć na pytanie, jakie miejsce struktura ta zajmuje w twórczości samego Puszkina, a także jaką funkcję spełniła w procesie literackim epoki i w dalszych dziejach literatury rosyjskiej. Puszkiniowski „romans wierszem”, czyli poemat dygresyjny określono jako gatunek synkretyczny, powstały w wyniku krzyżowania się różnych cech gatunkowych, ale stanowiący organiczne tych cech zespolenie, jako utwór wyrosły z romantyzmu i zarazem śmiało tradycję romantyczną przewyciężający⁴⁶. Konkluzja końcowa może być oczywiście poddana pod dyskusję, nie jest bowiem pytaniem pozornym, czy *Eugeniusz Oniegin* tradycję romantyczną przewyciężał, czy też ją wzbogacał. Omawiane studium podpowiada odpowiedź na to pytanie: kryje się ona w analizie gatunkowych podstaw utworu oraz w opisie

⁴³ S. Fiszman, *Bohater „Jeźdźca miedzianego”*, „Slavia Orientalis” 1966, nr 2; tenże, *Narrator „Jeźdźca miedzianego”*, „Slavia Orientalis” 1966, nr 3.

⁴⁴ Zob. Пушкин. *Итоги и проблемы изучения*, Москва - Ленинград 1966, s. 398 i nast.

⁴⁵ A. Puszkini, *Jeździec miedziany*. Przełożył J. Tuwim. Wstępem i przypisami opatrzył S. Fiszman, Wrocław - Warszawa - Kraków 1967 (Biblioteka Narodowa, seria II, nr 155).

⁴⁶ A. Puszkini, *Eugeniusz Oniegin*. Przełożył A. Ważyk. Wstępem i przypisami opatrzył R. Łużny, Wrocław - Warszawa - Kraków 1970 (Biblioteka Narodowa, seria II, nr 35).

narracji, jednakże poruszonej kwestii dyskusyjnej nie rozwiązuje w sposób wyraźny⁴⁷.

Kolejnym — i jak dotychczas ostatnim — ogniwem polskich badań nad twórczością Puszkina jest rozprawa o jego prozie fabularnej. Przeciwwstawia się ona dawnej koncepcji, wywodzącej się od Apollona Grigorjewa i podchwyczonej przez Dostojewskiego, później zaś rozwijanej przez niektórych historyków literatury⁴⁸, zgodnie z którą *Opowieści Bielkina* miały świadczyć o zerwaniu z wyniosłą postawą indywidualisty, z intelektualizmem, i dowodzić zarazem, że ich autor „zniżył się” do poziomu prowincjonalnego pisarza, „spokorniał”, przyjął jego pogląd na świat. W omawianej rozprawie natomiast na podstawie dokładnie rozpatrzonych teoretycznych uwag poety o prozie i najdrobniejszych nawet zanotowanych przez niego pomysłów fabularnych sformułowano wniosek, że znamienity dla Puszkina zwrot ku prozie nie był wyrazem jego konserwatyizmu, lecz wynikiem zrozumienia istotnych potrzeb literatury i kierunku jej rozwoju. Dając wielostronny opis (zwłaszcza ukończonych) dzieł prozatorskich Puszkina, omawiając strukturę świata przedstawionego i strukturę narracji, podniesiono zarazem niezmiernie skomplikowaną kwestię stosunku prozy Puszkina do romantyzmu: stwierdzono więc że wywodząc się z głębi doświadczeń romantycznych (m. in. Scott) równocześnie łamała ona przyjęte i powszechnie akceptowane konwencje romantyczne⁴⁹.

Zainteresowania badawcze prozą rosyjską okresu romantyzmu wykroczyły poza zjawiska najwybitniejsze, objęły bowiem także twórczość innych pisarzy, którzy przeprowadzali rozliczne eksperymenty w zakresie form gatunkowych i struktur narracyjnych. Eksperymenty te, choć nie zawsze udane gromadziły doświadczenia wręcz niezbędne dla stworzenia nowoczesnej noweli i powieści. Omawiano więc twórczość Aleksandra Weltmana⁵⁰, odrębny artykuł poświęcono romantycznej powieści utopijnej⁵¹, a obszerną monografię Antoniemu Pogorielskiemu⁵².

Monografia ta słusznie dopomina się o właściwą ocenę pisarzy tzw. drugiego

⁴⁷ Zob. B. Galster, [rec.:] A. Puszkina, *Eugeniusz Oniegin*, op. cit., „Slavia Orientalis” 1972, nr 1, s. 111 - 114.

⁴⁸ Zob. Пушкин. *Итоги и проблемы изучения*, op. cit., s. 465.

⁴⁹ A. Puszkina, *Opowieści*. Przełożyli S. Pollak, T. Stępniewski, S. Strumph-Wojtkiewicz. Wstępem i przypisami opatrzył R. Łuźny, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1973 (Biblioteka Narodowa, seria II, nr 175).

⁵⁰ S. Goldart, *Pierwiastek baśniowy w powieściach Aleksandra Weltmana*. W: Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Wyższa Szkoła Pedagogiczna. Z. 19, op. cit. Inne prace autorki dotyczą późnej prozy Weltmana, z omawianą epoką wiąże się więc jedynie pośrednio.

⁵¹ S. Goldart, *Rosyjska utopia romantyczna (Weltman i Odojewski)*. W: *Studia rusycystyczne z epoki romantyzmu*, op. cit.

⁵² J. Smaga, *Antoni Pogorielski. Życie i twórczość na tle epoki*, Wrocław - Warszawa - Kraków 1970.

rzutu, których twórczość kryje w sobie nierzadko wartości samodzielne, najczęściej niedostrzegane bądź pomijane przez historyków literatury. Pisarzom tym przyznaje się z reguły rolę tła, które uwypukla całą wielkość utworów pierwszoplanowych, pomija się zaś udział, jaki mieli w ich powstaniu. Praca o Pogorielskim ma więc znaczenie szersze, określa bowiem — i konsekwentnie stosuje — dyrektywy postępowania badawczego, które podważają zasadność ogólnie przyjętych kryteriów hierarchizowania zjawisk literackich, tym samym zaś wnosi istotną korektę do obrazu literatury rosyjskiej w okresie romantyzmu. Sformułowanymi dyrektywami można się oczywiście kierować także w badaniach nad innymi okresami dziejów literackich, jeśli zaakceptuje się takie rozumienie samego przedmiotu historii literatury, z jakiego one wypływają, a przedmiot ten, jak wiadomo, jest określany bardzo różnie⁵³.

Spośród mniej znanych pisarzy romantycznych zajęto się także twórczością Mikołaja Pawłowa, a ściślej — właściwościami narracyjnymi jego nowel, których analiza pozwoliła na wyciągnięcie wniosku o epigońskim charakterze stosowanych przez autora typów narracji⁵⁴. Zwrócono wreszcie uwagę na całkowicie dotychczas zaniechawaną, a przecież niezmiernie ważną formę życia literackiego, która ostatecznie wyspecjalizowała się właśnie w okresie romantyzmu: na krytykę. Omówiono więc zagadnienia estetyczne poruszane na łamach pisma „Moskowskij Tielegraf”, uwzględniając pierwszy okres (1825 - 1830) ukazywania się bojowego organu romantyków rosyjskich. Jego wydawcę, Mikołaja Polewoja, zwykle przedstawiano głównie jako zwolennika estetyki francuskiej, tu zaś przypomniano jego rolę w propagowaniu estetyki niemieckiej. Szczególnie odkrywcze jest spostrzeżenie, że w momencie przechodzenia Polewoja od niemieckiej „mglistości” do akceptacji myśli francuskiej zarysowała się zbieżność jego poglądów ze stanowiskiem estetycznym Puszkina, z jego rozumieniem „prawdziwego romantyzmu”⁵⁵. Zaslugiwałoby to w przyszłości na dokładniejszą analizę, zważywszy zwłaszcza znany powszechnie udział Polewoja w walce z „arystokracją literacką”.

Jeśli rosyjskiej prozie romantycznej poświęcono dość dużo uwagi, to zupełnie zaniechano problematykę poezji tych czasów. Kilka szkiców o Baratyńskim i Tiutczewie⁵⁶ oraz artykuł informacyjny o poezji rosyjskiego romantyzmu⁵⁷ kwestii nawet nie podnoszą.

⁵³ Zob. M. Janion, *Jak możliwa jest historia literatury*. W: M. Janion, *Humanistyka: poznanie i terapia*, Warszawa 1974.

⁵⁴ J. Widacha, *Właściwości narracyjne nowel Mikołaja Pawłowa*. W: *Studia rusycystyczne z epoki romantyzmu*, op. cit.

⁵⁵ Z. Dziechciaruk, *Zagadnienia estetyki romantycznej w czasopiśmie Mikołaja Polewoja „Moskowskij Tielegraf” w latach 1825 - 1830*. W: *Studia rusycystyczne z epoki romantyzmu*, op. cit.

⁵⁶ K. W. Zawodziński, *Dwaj poeci-filozofowie*, Toruń 1949; A. Kamieńska i J. Śpiewak, [wstęp do:] T. Tiutczew, *Poezje*, Warszawa 1957.

⁵⁷ R. Łużny, *Poezja rosyjskiego romantyzmu*, „Język Rosyjski” 1959, nr 1.

Dość znaczne natomiast miejsce w badaniach nad literaturą rosyjską pierwszej połowy XIX wieku zajmuje problematyka lermontowska. Wydano więc zwięzły popularny zarys życia i twórczości poety⁵⁸, pisano o jego mniej znanych poematach⁵⁹, omawiano legendę napoleońską w jego poezjach⁶⁰, ogłoszono streszczenia referatów okolicznościowych w sto pięćdziesiątą rocznicę urodzin autora *Demona*⁶¹. Obszerne studia poświęcono dramatom *Hiszpanie* i *Maskarada*⁶², *Bohaterowi naszych czasów*⁶³ oraz liryce i poematom⁶⁴. Są one wartościowe przede wszystkim jako wyczerpująca informacja faktograficzna, w warstwie interpretacyjnej bowiem zbytnio ulegają metodzie biograficznej, nie wyczerpują więc bogatej i niezmiernie przy tym skomplikowanej problematyki estetycznej i historycznoliterackiej.

W świetle dotychczasowych polskich ustaleń spośród utworów Lermontowa szczególną rolę w dziejach literatury rosyjskiej odegrał *Bohater naszych czasów*. Pisano o jego znaczeniu dla Dostojewskiego⁶⁵, rozpatrywano tradycje lermontowskie we wczesnej twórczości Iwana Turgieniewa⁶⁶, omawiano też ogólnie miejsce utworu w dziejach prozy rosyjskiej⁶⁷. Lermontow został uznany za właściwego twórcę rosyjskiej powieści psychologicznej.

Trudno wszakże uznać, że polskie prace objęły już całość zagadnień wiążących się z twórczością Lermontowa. Rzuca się w oczy przede wszystkim wycinkowość studiów już ogłoszonych, ponadto zaś nie zarysowano choćby najogólniejszych wskazówek metodycznych związanych z analizą jego poezji lirycznej. Jej wyjątkowość sprawia, że nawet zwykły opis typu podręcznikowo-

⁵⁸ Cz. Zgorzelski, *Lermontow*, Warszawa 1949.

⁵⁹ J. Henzel, *Mało znane poematy Lermontowa*, „Język Rosyjski” 1959, nr 6.

⁶⁰ J. Zaorski, *Legenda napoleońska w twórczości Lermontowa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1969, nr 64.

⁶¹ W. Jakubowski, *Z zagadnień drogi twórczej Lermontowa*, „Sprawozdania z posiedzeń Komisji. PAN, Oddział w Krakowie”, 1965, I/VI; J. Henzel, *Poematy Lermontowa*, ibid.

⁶² M. Lermontow, *Hiszpanie. Maskarada*. Przełożył J. Zagórski. Wstępem i objaśnieniami opatrzył W. Jakubowski, Wrocław - Warszawa - Kraków 1963 (Biblioteka Narodowa, seria II, nr 141).

⁶³ M. Lermontow, *Bohater naszych czasów*. Przełożył W. Rogowicz. Wstępem i objaśnieniami opatrzył W. Jakubowski, Wrocław - Warszawa - Kraków 1966 (Biblioteka Narodowa, seria II, nr 153).

⁶⁴ M. Lermontow, *Wybór poezji*. Wstępem i komentarzem opatrzył W. Jakubowski, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1972 (Biblioteka Narodowa, seria II, nr 173).

⁶⁵ R. Przybylski, *Proza Lermontowa a młodzieńcza twórczość Dostojewskiego*, „Slavia Orientalis” 1958, nr 2; tenże, *Dostojewski i „przeklęte problemy”*, Warszawa 1964 (rozdziały: Po końcu świata oraz Literackie „demony” młodości).

⁶⁶ A. Semczuk, *Iwan Turgieniew i ruch literacki w Rosji w latach 1834 - 1855*, Wrocław - Warszawa - Kraków 1968.

⁶⁷ R. Łużny, „*Bohater naszych czasów*” Lermontowa i jego miejsce w rozwoju prozy rosyjskiej, „Język Rosyjski” 1956, nr 6.

wego stwarza ogromne trudności. Polscy historycy literatury nie są zresztą pod tym względem odosobnieni: z analogicznymi kwestiami metodycznymi i metodologicznymi borykają się również uczeni radzieccy. Narzędzia badawcze, z powodzeniem stosowane wobec innych zjawisk literackich, najczęściej okazują się niesprawne bądź niewystarczające przy badaniu liryki Lermontowa. Toteż dość mierne wyniki badań polskich są, jak się wydaje, odbiciem dzisiejszego poziomu wiedzy o literaturze, dalekiej jeszcze od doskonałości.

W okresie powojennym szczególne zainteresowanie ruscystów polskich budził Mikołaj Gogol. Obok wielu artykułów okolicznościowych ogłoszonych w stulecie jego śmierci (1952) i sto pięćdziesięciolecie urodzin (1959) opublikowano dwa popularne zarysy życia i twórczości pisarza⁶⁸. Piękny szkic poświęciła mu także Maria Dąbrowska⁶⁹.

Dwa centralne utwory Gogola, *Rewizor* i *Martwe dusze*, otrzymały znakomite ujęcia monograficzne, których tezy w znacznej większości do dzisiaj zachowały aktualność⁷⁰. Rozpatrując najbardziej kontrowersyjny problem realizmu Gogola, ujawniono związek *Martwych dusz* z powieścią szelmowską i prozą osiemnastowieczną, głównie z Fieldingiem i Lesage'em⁷¹. Ustalenie to, dzisiaj już potwierdzone także przez innych historyków literatury i wchłonięte przez wiedzę o twórczości pisarza⁷², stanowi bezsprzeczne osiągnięcie polskiej ruscystyki.

Przedmiotem dociekań był także debiut Gogola, poemat *Hans Küchelgarten*, ukazany na tle dziejów idylli i ówczesnych teorii estetycznych⁷³. Szczególną uwagę zwrócono na związki pisarza z romantyzmem, wręcz obnażone w jego wczesnej publicystyce⁷⁴. W polskiej monografii Gogola przeprowadzono dowód na romantyczny charakter jego twórczości, ukazano ponadto

⁶⁸ N. Modzelewska, *Mikołaj Gogol*, Warszawa 1952; J. Wyszomirski, *Mikołaj Gogol*, Warszawa 1952 (II wydanie 1955).

⁶⁹ M. Dąbrowska, *Lira karząca*, „Nowa Kultura” 1952, nr 11 (przedrukowano w *Mysłach o sprawach i ludziach*, Warszawa 1956).

⁷⁰ M. Gogol, *Rewizor*. Przełożył J. Tuwim. Wstępem i objaśnieniami opatrzył A. Walicki, Wrocław 1953 [II wyd. 1956, wyd. III zmienione 1966] (Biblioteka Narodowa, seria II, nr 78); M. Gogol, *Martwe dusze*. Przełożył W. Broniewski. Wstępem i objaśnieniami opatrzył A. Walicki, Wrocław - Kraków 1956 (Biblioteka Narodowa, seria II, nr 101).

⁷¹ A. Walicki, *Z problemów realizmu „Martwych dusz”*, „Slavia Orientalis” 1960, nr 3.

⁷² Zob. A. A. Елистратова, *Гоголь и Просвещение*. W: *Проблемы Просвещения в мировой литературе*, Moskwa 1970; też autorki, *Гоголь и проблемы западноевропейского романа*, Moskwa 1972.

⁷³ R. Przybylski, „*Hans Küchelgarten*” albo *ocalenie idylli*, „Slavia Orientalis” 1960, nr 3.

⁷⁴ B. Galster, *Historyzm i estetyka w „Arabeskach” Gogola*, „Slavia Orientalis” 1964, nr 3.

jego światopogląd jako antynomiczną jedność, przeciwstawiając się powszechnie przyjętym sądom, zgodnie z którymi autor *Martwych dusz* w połowie lat czterdziestych przeżył zasadniczy przełom ideowy⁷⁵. Szerszemu omówieniu tej kwestii poświęcono także odrębny artykuł, w którym wykazano, że w *Wybranych fragmentach z korespondencji z przyjaciółmi* obraz realnie istniejących stosunków w istocie nie odbiegał od tego, jaki został zarysowany w *Rewizorze* i w *Martwych duszach*, ale ostrą krytykę rzeczywistości przysłonił dogłębnie konserwatywny pozytywny program pisarza, po raz pierwszy sformułowany otwarcie, nie wieloznacznym językiem właściwym sztuce, lecz dyskursywnie, w sposób publicystyczny⁷⁶. Potwierdziły tę tezę także inne argumenty, zaczerpnięte przede wszystkim z korespondencji Gogola, które raz jeszcze dowodzą, że przeciwstawianie pisarza ideologowi polega na zbyt daleko sięgającym uproszczeniu, w istocie bowiem w „dwoistości” przejawiała się antynomiczna jedność osobowości Gogola i jego poglądu na świat⁷⁷. Odrębne wreszcie studium poświęcono tzw. opowieściom petersburskim, w którym ukazano je na tle rozwoju noweli rosyjskiej⁷⁸. Sądy o związku twórczości Gogola z romantyzmem, które ongiś wywoływały wiele sprzeciwów, coraz częściej przewijają się przez radzieckie prace historycznoliterackie⁷⁹.

Gruntownie zbadano działalność krytyczną Wissariona Bielińskiego. Opracowano wybór jego pism literackich⁸⁰ i filozoficznych⁸¹, poprzedzając je świetnymi wstępami. Pisano także o Bielińskiego koncepcji realizmu⁸². W prasie naukowej ogłaszano również inne studia⁸³, z których najważniejsze weszły później do wydania książkowego⁸⁴. Wszechstronnej analizie poddano

⁷⁵ B. Galster, *Mikołaj Gogol*, Warszawa 1967.

⁷⁶ B. Galster, *O „przełomie światopoglądowym” Gogola*, „Slavia Orientalis” 1970, nr 3.

⁷⁷ J. Smaga, *Z problematyki artystyczno-ideowego światopoglądu Gogola*. W: *Studia rusycystyczne z epoki romantyzmu*, op. cit.

⁷⁸ M. Gogol, *Opowieści*. Przełożyli J. Wyszomirski, J. Tuwim, J. Brzęczkowski. Opracował B. Galster, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1972 (Biblioteka Narodowa, seria II, nr 169).

⁷⁹ Zob. np.: H. Л. Степанов, *Романтический мир Гоголя*. W: *К истории русского романтизма*, Москва 1973; także А. Н. Николукин, *К типологии романтической повести*, ibid.

⁸⁰ W. G. Bieliński, *Pisma literackie (wybór)*. Przetłumaczyły J. Walicka oraz W. Anisimow-Bieńkowska. Opracował A. Walicki, Wrocław - Warszawa - Kraków 1963 (Biblioteka Narodowa, seria II, nr 134).

⁸¹ W. Bieliński, *Pisma filozoficzne*. Przełożyła W. Anisimow-Bieńkowska. Przekład przejrzał, wstępem i przypisami opatrzył A. Walicki, t. I - II, Warszawa 1957.

⁸² J. Trzynadłowski, *Wissariona Bielińskiego koncepcja realizmu*, „Prace Polonistyczne” 1952, seria X.

⁸³ Zob. np.: A. Walicki, *Krytyka literacka W. Bielińskiego w związku z rozwojem jego światopoglądu*, „Prace Polonistyczne” 1955, seria XII; tenże, *Wissarion Bieliński i zagadnienia romantyzmu*, „Myśl Filozoficzna” 1956, nr 3.

⁸⁴ A. Walicki, *Osobowość a historia. Studia z dziejów literatury i myśli rosyjskiej*, Warszawa 1959.

poglądy estetyczne krytyka, jego stanowisko w sporach ze słowianofilami i rolę w walkach ideowych lat czterdziestych. Szczególną uwagę zwrócono na stosunek Bielińskiego do romantyzmu, wykazując niezbicie, że traktowanie krytyka jako czołowego przeciwnika tego prądu jest słuszne tylko w bardzo ograniczonym zakresie, samego bowiem terminu „romantyzm” używał on wobec specyficznego, wąskiego wycinka zjawisk dzisiaj tym terminem określanych. Zważywszy, że tezy Bielińskiego, często przyjmowane bezkrytycznie, rozumiane dosłownie, bez uwzględnienia ich historycznych uwarunkowań i zbadania treści poszczególnych terminów, odbiły się na późniejszych koncepcjach dziejów literatury rosyjskiej, wyjaśnienie tej kwestii ma wielkie znaczenie. Sam problem jest zresztą interesujący naukowo, toteż zwracano nań uwagę także w innych artykułach⁸⁵.

Swoje miejsce w rusycystyce mają też studia z dziejów rosyjskiej myśli społecznej i filozoficznej, stykające się bezpośrednio z problematyką historycznoliteracką. Dokonania w tej dziedzinie imponują poziomem i zasięgiem. Obok rozpraw dotyczących zagadnień wycinkowych⁸⁶ opracowano pierwszą w świecie — i jak dotychczas jedyną — monografię słowianofilstwa rosyjskiego⁸⁷, ostatnio zaś całościowe ujęcie historii myśli w Rosji⁸⁸.

Aleksander Hercen przyciągał uwagę uczonych polskich głównie jako działacz polityczny, myśliciel i publicysta, mniej — jako pisarz i krytyk. Ogromna większość prac dotyczy więc jego stosunku do Polski, kontaktów z polską emigracją, wreszcie zaś polskich tematów w jego utworach⁸⁹. Prócz tego wszakże ogłoszono artykuł o historiozofii Hercena⁹⁰, obszernym wstępem poprzedzono wybór jego pism filozoficznych⁹¹, a w monografii słowianofilstwa omówiono teorię „rosyjskiego socjalizmu”. Ukazały się także materiały konferencji naukowej w stulecie śmierci Hercena, ale przeważająca ich część dotyczy tych aspektów jego działalności, którymi już dawniej interesowano

⁸⁵ Zob. także: J. Borsukiewicz, *Bieliński i romantyzm rosyjski*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” (Sectio F. Nauki filozoficzne i humanistyczne) 1968/69, vol. XXIII/XXIV; tenże, *Poglądy Wissariona Bielińskiego na romantyzm w radzieckiej nauce o literaturze*, *ibid.*, 1972, vol. XXVII.

⁸⁶ Zob. np.: J. i A. Waliccy, *U źródeł problematyki „zbędnego człowieka” w twórczości Turgeniewa*, „Slavia Orientalis” 1957, rocznik VI; także A. Walicki, *Osobowość a historia*, *op. cit.*

⁸⁷ A. Walicki, *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, Warszawa 1964.

⁸⁸ A. Walicki, *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od oświecenia do marksizmu*, Warszawa 1973.

⁸⁹ Zob. bibliografię w książce: W. i R. Śliwowsy, *Aleksander Hercen*, Warszawa 1973.

⁹⁰ A. Walicki, *Historiozofia Aleksandra Hercena*, „Argumenty” 1962, nr 18.

⁹¹ A. Hercen, *Pisma filozoficzne*. Wstępem i przypisami opatrzył A. Walicki, t. I - II, Warszawa 1965 - 1966.

się u nas⁹². Po pierwszym zwięzłym szkicu o życiu i twórczości pisarza, nie wolnym niestety od wielu pomyłek i błędów rzeczowych⁹³, ukazała się ostatnio znakomita biografia Hercena, która w sposób rzetelny, zarazem zaś pasjonujący obrazuje szczególnie dramatyzm jego losów — dramatyzm życia intymnego i poszukiwań ideowych⁹⁴.

Literaturę lat czterdziestych interesowano się u nas głównie w związku z działalnością krytyczną Bielińskiego i z twórczością Gogola oraz przy rozpatrywaniu wczesnych utworów Turgeniewa i Dostojewskiego. Szkole naturalnej specjalnych studiów nie poświęcono. Co prawda, wspomniane już artykuły o almanachach⁹⁵, książka o Turgeniewie⁹⁶ i o Dostojewskim⁹⁷, a także niektóre inne publikacje⁹⁸ rzucają wiele światła na program literacki ugrupowania i na stosunek do niego wielkich realistów rosyjskich, ale nie wyjaśniają jeszcze w sposób dostateczny genezy „naturalizmu” i jego odniesień do romantyzmu i realizmu. W każdym bądź razie ustalono, że swoiste, głęboko indywidualne cechy pisarstwa już nie tylko Dostojewskiego, ale i Turgeniewa wyrosły z przewyciężenia szkicu fizjologicznego i wielu postulatów Bielińskiego. Pozostaje również jeszcze otwarta kwestia roli Gogola w kształtowaniu się szkoły naturalnej, której szczegółowo nie rozpatrywano; pewne uwagi na ten temat sformułowano w artykule o polemikach wokół twórczości autora *Martwych dusz* w latach czterdziestych⁹⁹.

Poezją tego okresu niemal w ogóle się nie zajmowano, co jest o tyle uzasadnione, że właśnie wówczas czołową rolę przejęła od niej proza. Zwrócono jedynie uwagę na balladę romantyczną, przeżywającą wtedy ostatnie stadium rozwoju¹⁰⁰.

Pobieżny siłą rzeczy przegląd już samą liczbą przytoczonych pozycji bibliograficznych dowodzi, że w trzydziestoleciu Polski Ludowej włożono wiele efektywnego wysiłku w badania nad literaturą rosyjską omawianego okresu. A przecież świadomie w nim pominięto prace edytorskie, tłumaczenia

⁹² „Slavia Orientalis” 1971, nr 1 (L. Bazyłow, *Znaczenie myśli politycznej Hercena dla rozwoju nowoczesnych stosunków między narodami*; W. Śliwowska, *Polemiki wokół Hercena*; R. Łużny, *Motywy polskie w twórczości Aleksandra Hercena*; B. Galster, *Hercen i Gogol*; B. Białokozowicz, *Mikołaj Ogariow i Adam Mickiewicz*; S. Kozak, *Myhajto Drahomanow wobec Hercena i kwestii polskiej*; F. Sielicki, *Hercen w Polsce*).

⁹³ S. Fiszman, *Aleksander Hercen*, Warszawa 1951.

⁹⁴ W. i R. Śliwowsy, op. cit.

⁹⁵ Zob. przyp. 21.

⁹⁶ Zob. przyp. 66.

⁹⁷ Zob. przyp. 65.

⁹⁸ A. Semczuk, *Turgeniew i „szkoła naturalna”*, „Slavia Orientalis” 1966, nr 2; tenże, *Młodość literacka Iwana Turgeniewa*, „Slavia Orientalis” 1969, nr 3.

⁹⁹ A. Semczuk, *Gogol i „szkoła naturalna” w polemikach literackich lat czterdziestych XIX wieku*, „Slavia Orientalis” 1960; nr 3.

¹⁰⁰ L. Suchanek, *Typy i formy balladowych opowieści. Ze studiów nad rosyjską poezją romantyczną lat czterdziestych*. W: *Studia rusycystyczne z epoki romantyzmu*, op. cit.

i artykuły zamieszczane w prasie literackiej¹⁰¹. Nie uwzględniono także prac o wzajemnych powiązaniach literackich polsko-rosyjskich, dziedzina ta bowiem już się wyraźnie wyspecjalizowała.

Odnutowane tu prace zdają się potwierdzać sformułowaną już nieco wcześniej refleksję ogólną, że „własne widzenie procesu literackiego Rosji w pierwszej połowie XIX wieku, samodzielne ujęcie zasadniczych problemów jej życia artystycznego, twórczy stosunek do istniejącej naukowej tradycji, oryginalność i odmienność ujęcia, przejawiająca się w nieskrępowaniu w wyborze tematu i sposobu jego opracowania, w możliwości odwoływania się do różnych dyrektyw metodologicznych, w tym również do doświadczeń nowej myśli literaturoznawczej, zaczynają być w polskich pracach powojennych zjawiskiem coraz częstszym”. I dalej: „Odejdźcie w opisie rosyjskiej literatury romantycznej od tradycyjnych, odczuwanych dziś już jako niesłuszne i szkodliwe schematów, przełamanie ustalonych i ograniczających możliwości badawcze ujęć stereotypowych, zwłaszcza zaś znaczne rozszerzenie pola obserwacji i zwrot ku niewykorzystanym jeszcze źródłom materiałowym, dyktowane krytycyzmem wobec dotychczasowego stanu badań — wszystkie te właściwości zdają się zadomawiać w polskiej rusycystyce powojennej, zwłaszcza tej jej części, która ma za przedmiot literaturę pierwszej połowy dziewiętnastego stulecia”¹⁰².

Tę słuszną refleksję trzeba jeszcze uzupełnić: polskie propozycje interpretacyjne, zwłaszcza dotyczące romantyzmu rosyjskiego — jego charakteru, granic chronologicznych i roli w dziejach literatury, znajdują potwierdzenie w pracach radzieckich. W literaturoznawstwie radzieckim bowiem zaczyna dominować postawa, którą postuluje Borys Mejłach: „Dotychczas na ogół romantyzm rozpatruje się głównie jako etap na drodze do realizmu, tj. jako coś bardzo ograniczonego co do swej samodzielnej wartości. Ale przecież właśnie romantyzm śmiało odrzucił liczne ograniczenia swobody artysty, przyznając mu prawo do ujmowania na najróżniejsze sposoby czasu i przestrzeni. Zburzono wszelkie przegrody między przeszłością, teraźniejszością i przyszłością, odkryto drogi do przedstawiania bohatera we wszelkich okolicznościach czasu i miejsca, wprowadzono — praktycznie nieograniczone — chronologię i przemieszczenia przestrzenne. Romantyzm przyniósł nowe metody, jeśli można tak powiedzieć, subiektywnej interpretacji empirycznego czasu i empirycznej przestrzeni”¹⁰³.

¹⁰¹ Z publikacji najnowszych mogłem uwzględnić tylko te, które ukazały się nie później niż w pierwszym półroczu 1974 r.

¹⁰² R. Łuźny, *Polskie badania nad literaturą romantyczną w Rosji*. W: *Studia rusycystyczne z epoki romantyzmu*, op. cit., s. 11.

¹⁰³ Б. С. Мейлах, *Проблемы ритма, пространства и времени в комплексном изучении творчества*. W: *Ритм, пространство и время в литературе и искусстве*, Ленинград 1974, s. 8.

Takie właśnie rozumienie romantyzmu, obejmujące oczywiście także inne kategorie, jest właściwe rusycystom polskim. Patrząc na dzieje literatury rosyjskiej przez pryzmat doświadczeń innej — w danym wypadku polskiej — literatury narodowej, co jest wręcz niezbędne z metodologicznego punktu widzenia, pozwala bowiem wszechstronnie naświetlać zjawiska¹⁰⁴, ukazując oni wartości, jakie wniósł romantyzm do rosyjskiej kultury narodowej.

БОГДАН ГАЛЬСТЕР

ИЗУЧЕНИЕ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА
В ТРИДЦАТИЛЕТИИ НАРОДНОЙ ПОЛЬШИ

Резюме

Статья представляет собой обзор польских работ по русской литературе первой половины XIX века, напечатанных в послевоенный период в ПНР. Они состоят из обширных монографий, изданных в форме книг, а также из статей, содержащих дополнительные данные, разбросанных по специализированным журналам. В них больше всего отводилось внимания Крылову, декабристам, Гоголю, Белинскому; из творчества Пушкина весьма существенно изучен *Евгений Онегин*, *Медный всадник*, а также прозаические произведения. Литературное наследие Лермонтова, неплохо разработанное в фактографическом отношении, представляет собой пока нерешенную проблему. Некоторые исследования, переоценивающие утвердившиеся положения, подчеркивают большое значение просветительского направления в России и, в связи с этим, предлагают передвинуть хронологическое начало романтизма к первой половине 20-ых годов. Таким образом эти труды заметно расширяют также воздействие романтизма на явления, которые, как правило, отрываются от этого направления (напр. Пушкин, Гоголь, Белинский).

THE STUDY OF RUSSIAN LITERATURE OF THE FIRST HALF OF THE 19th
CENTURY DURING PEOPLE'S POLAND'S THIRTY YEARS

by

BOGDAN GALSTER

Summary

The given article is a survey of works on Russian Literature of the first half of the 19th century published in Poland in the postwar period. They consist of numerous monographs published in the form of books and of the articles written in various literary

¹⁰⁴ Zob. np.: И. К. Горский, *Новые работы о Гоголе в славянских странах*, „Советское славяноведение” 1968, nr 5, s. 82 - 83.

magazines. Attention is given mainly to Krylov, Decembrists, Gogol and Belinskiy; Pushkin's *Eugene Onegin*, *Bronze Horseman* and his prose works are thoroughly analysed there. Lermontov's works analysed rather well factographically are still an unsolved problem. Some works which overestimate the accepted opinion, underline the importance of the Enlightenment trend in Russia and, in connection with it, offer to shift the chronological beginning of Romanticism to the first half of the 20's of this century. Thus, these works widen the influence of Romanticism on the events which, as a rule, are not considered as belonging to this trend (as for instance Pushkin, Gogol, Belinskiy).